

УЧТИВОСТ В ЕФИР¹ (СТРАТЕГИИ И ПРАКТИКИ)

Йорданка Велкова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

COURTESY ON THE AIR (STRATEGIES AND PRACTICES)

Yordanka Velkova
Sofia University St. Kliment Ohridski

The article presents the current status of personal and possessive pronouns usage as one of the main morphological means of courtesy expression to the listener in media communication. Comparison is made between two types of talk shows – “Tarsi se” and “Neka govoryat s Rosen Petrov” – with the purpose of determining the dominant factor in the choice of a communicative model – singular *you* forms or plural *you* forms.

Key words: courtesy, air, media communication, singular you forms, plural you forms, communicative context

Обект на изследване в статията е едно от морфологичните средства за изразяване на учтивост към слушателя – формата за 2 л. мн.ч. на личните и притежателните местоимения (*Вие, (на) Вас, Ваши* и т.н.)². Наблюденията ни се основават на транскрибиран материал от телевизионните предавания „Нека говорят с Росен Петров“ и „Търси се“. В обсега на изследователския интерес е както употребата на учтивите форми в конкретен комуникативен контекст, така и факторите, от които зависи изборът на *ти-* или *Вие-* модела на комуникативно взаимодействие.

---

¹ Материалите в изложението са разработени по проект „Модели и средства в различни речеве ситуации и сфери на общуването в съвременния български език“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ в рамките на „Тематичен конкурс“ – 2009 г., дог. № ДТК 02/ 11 от 16.12.2009 г.

² Представяме примери с употреба на личните местоимения **ти** и **Вие**, като не отделяме от тях и случаите, когато има елипса на местоимението, но е ясно по глаголната форма, че се говори на *ти* или на *Вие*.

Като официален тип комуникация медийното общуване се характеризира с висока степен на подготвеност и съобразяване с високия езиков регистър. За него са характерни езиковите средства за изразяване на учтивост, типични за официалното общуване.

Дискусионен е въпросът за факторите, които влияят върху избора на учтивите езикови формули. Изказвани са различни становища, отразяващи разнообразието и динамиката на езиковедските подходи (социолингвистичен, прагматичен, семантичен), прилагани при интерпретация на речевите етикетни единици в българския език (вж. Андрейчин 1973а, 1973б; Ницолова, Иванова 1995; Пантелеева 1994; Цанков 1994; Георгиева 1991; Паскалев 2009 и др.). В настоящата работа се има предвид синхронното действие на социолингвистичните и прагматичните фактори, като се отчитат: отношенията между комуникантите – близки, познати; условията, при които те общуват – официална/неофициална обстановка; общественият статут на говорещия и на адресата – социалният фактор; възрастта на участниците и най-вече комуникативният контекст, който специфицира употребата на едни или други средства за изразяване на учтивост.

Когато комуникацията протича в медиите, употребата на формите за учтивост би трябвало да бъде задължителна (поне препоръчителна!), тъй като става въпрос за официално общуване, при което е важно да се отчетат престижността на социалните роли и официалността на речевото представяне пред камера. Все пак в днешно време не само написаното, но и записаното остава...

Предписаните от *граматиката на вежливостта* норми за учтивост обаче често се нарушават. Защо? И кога? Кое е определящо при избора на учтиви езикови средства в ефира? Дали неспазването на нормата се дължи на непознаване на речевия етикет, на negliжирането му, или е стратегия за скъсяване на дистанция, преднамерено търсене на езикови средства, подпомагащи създаването на близост между водещ и гости? В българската лингвистична литература отдавна се коментира тенденцията към фамилиаризиране на отношенията между водещия и гостите (вж. повече по този въпрос при Стоянов 1999; Замбова 2000).

По наши предварителни очаквания употребата на *ти* вместо *Вие* не се дължи само на неспазване на нормите или на тяхното непознаване, тъй като водещите на предаванията са образовани хора, а и техните сценаристи също. По-скоро допускаме, че жанрът, форматът и концепцията на предаването в много голяма степен определят пара-

метрите и особеностите на комуникативния контекст и оттам контролират и средствата за изразяване на учтиво отношение към госта.

За да проверим хипотезата си, ще представим анализ на употребата на *ти-* и *Вие-*формите в два типа предавания – *Нека говорят с Росен Петров* и *Търси се*. Първото предаване е свързано със социални и политически теми, от една страна, и с развлекателни теми, от друга, докато предаването *Търси се* се ангажира само с представяне на госта в личен план, без отчитане на социалната му роля, т.е. такъв, какъвто е за своето семейство, близки, приятели, роднини.

Отправна точка при анализа на предаванията *Нека говорят с Росен Петров* и *Търси се* е установяването на един, два или три модела на обръщение между водещ и гост в предаването, представящи симетричност или асиметричност в отношенията: 1) Вие – Вие; 2) ти – ти; 3) Вие – ти. При описанието и анализа на комуникативните модели ще бъде уточняван социалният статус на госта на предаването (статусът му е даден в скоби след отбелязването на ролята му като гост). Това е с цел да проверим влиянието на социалния фактор върху употребата на формите за учтивост и да се коментира вариране на отделните фактори според комуникативния контекст³.

Прослушани бяха редица записи, за да се проследят особеностите на комуникативното поведение на водещите. Представените в работата примери са взети от началото и средата на разговора, като доминират репликите при посрещане на госта, тъй като много често още в началото на комуникативната ситуация се задава *ти-* или *Вие-*формата на общуване.

Предаването *Нека говорят с Росен Петров*

Най-напред ще представим симетричното говорене на *Вие* между водещ и гост в предаването, т.е. комуникативен модел:

Вие – Вие = водещ – гост (обществено-политическа фигура):

Пример 1

В: *Заповядайте господин министър(.) Сигурно не е лесно да си министър в държава в която учениците пишат такива бисери (.) и извънземните слизат в Троян*

Г: *Не е лесно и освен това както преди малко чухме от **Вашия** събеседник*

В: *Човека между другото е от **Вашието** министерство*

Г: *Така ясно и аз оценявам това (.) една част от хората очакват да дойдат извънземните да ни оправят*

³ Използвана е конвенция за транскрибиране, според която не се отбелязват препинателни знаци.

Пример 2

В: *Господин Борисов, добре дошли!*

Г: *Добре заварил!*

В: *На **ти** или на **Вие** първо?*

Г: *Както **Ви** е удобно*

В: *Добре много въпроси(.) разделил съм ги в отделни групи.*

Г: *Ами много са въпросите (.) аз от това което чух преди малко от **Вашето** студио.*

Пример 3

В: *Ако се върнем на темата за г-жа Бориславова (.) **вслушвате** ли се още в съветите ѝ?*

Г: ***Вие** знаете че аз по лични теми не разговарям*

В: *А има много лични въпроси към **Вас***

Г: *Е в края на краищата (.) всеки може да си ги задава (.) друг е въпросът дали ще му се отговори*

В: *Притеснява ли **Ви** този интерес?*

Пример 4

В: *Уважаеми зрители казвам добре дошъл на господин Станишев!*

Г: *Добър ден!*

В: *Господин Станишев (.) как **сте**?*

Г: *Добре (.) **Вие**?*

В разгледаните примери 1 – 4 общуването е между водещ и обществено-политическо лице. Обстановката се предполага да е официална, темите, които се обсъждат – да са обществено значими. Двамата събеседници общуват на *Вие*, което подчертава социалната йерархия между тях – гостът е важна обществена фигура и е необходимо да се изрази зачитане и уважение към неговата социална роля. Социалната дистанция тук определя учтивото вербално поведение – като е от значение социалният служебен статус, а не възрастовата характеристика (говоренето е също на *Вие* и при гостуване на по-млади от водещия политически фигури).

Значението на социалния фактор обаче варира с промяна на параметрите на комуникативната ситуация. В друг комуникативен контекст, когато общуването също би следвало да изразява социална дистанция между събеседниците, е налице общуване на *ти*. Това е характерно за общуване между водещия и госта на предаването както от интелектуалните среди, така и от артистичните среди, което се демонстрира в следния пример:

Пример 5

Ти – Ти = водещ – гост (интелектуалец)

В: При мен е професор Юлиан Вучков (.) добре **дошъл** професоре

Г: Добре заварил

В: Е сега (.) **виж** (.) аз съм се подготвил както **тебе** и **твоя** сценарий

Въпреки че гостът е професор, говоренето е на *ти*, защото водещият го познава добре. В други подобни случаи, когато отново гостува човек на науката, се запазва говоренето на *Вие*, с което се маркира неравностойното социално-статусно отношение между водещ и гост.

Социалната дистанция изцяло се елиминира при гостуването на актьори, както показват следните ситуации:

Пример 6

В: Господин Куркински (.) **защо мълчите** толкова дълго време (.) **сякаш страниите** от медиите (.) когато ми казаха че **ще бъдете тук** (.) аз в началото не повярвах

Г: Хм (.) **еми не мога да откажа да бъда гост при човек като тебе** (.) (...)

В: А **защо сякаш наистина страниии** от медиите?

В пример 6 водещият започва общуването на *Вие*, но чисто стратегически, в услуга на комуникативния контекст. Той говори за продължителното отсъствие на актьора от участие в медиите и за да подчертае тази дистанцираност, използва *Вие*-формата. Общуването понататък показва, че събеседниците са близки помежду си и не крият това от зрителите.

Говоренето е на *ти* и с актриса от по-възрастното поколение, каквато е Стоянка Мутафова. Тя не гостува в студиото при Росен Петров, а е изпратен журналист в дома ѝ, който да проведе интервюто.

Пример 7

В: **Така като се върнеш назад** (.) **щастлив ли живот водеше ти?**

Г: **Виж ся** (.) аз по характер съм малко мрачна (.)

Употребата на глаголни форми във 2 л. ед.ч. показва, че говоренето е на *ти*. Факторът възраст не е отчетен, а също и престижът на социалния статус на госта. Обстановката е непринудена, неофициална, интервюиращият демонстрира своето отдавнашно познанство с домакинята си. Стратегически езикът на журналиста подчертава близост, а не създава дистанция.

Разговорът с певец в студиото също не задава официален комуникативен контекст, както личи от:

Пример 8

В: Здравей Как да **те** наричам на галено

Г: Веси

В: Веси **ти** ме върна към правия бряг (.) а аз бях залитнал към другия бряг (.) но като видях твоя клип се върнах на бърз скроу

Г: **Ти** кривнал ли си а (.) Радвам се тогава че съм **ти** помогнала

Примери 6 – 8 представят комуникативна ситуация, в която факторите *официалност* и *социална дистанция* се неутрализират. Говоренето е на *ти*, защото водещият познава гостите си. Доминираща роля има факторът *познатост*.

Примерите 5 – 8 показват, че социален статус, изразен чрез професионално занимание в сферата на киното, музиката и науката, не е достатъчно стабилен фактор за употреба на *Виe*-формите за учтивост.

Моделът на обръщение при комуникативно взаимодействие между водещ и гост спортист е също ТИ – ТИ:

Пример 9

В: **Ти** колко пари изкарваш (.) За какви суми става въпрос (.) Да речем за един мач (.) разбира се (.) колко може да се изкара

Г: Еми **глей** ся (.) тва не може и в догорова ми пише че не мога да го казвам

В: Четирицифрени поне

Г: Аз не **те** питам **ти** колко зимаши

Пример 9 показва, че липсва експлициране на социална дистанция дори когато гостът е високо уважаван спортист. Обикновено българинът се отнася с респект към успешните спортисти, затова говоренето на *ти* в случая не е проява на неуважение към госта, а е средство за показване на познатост и приятелство.

Употребата на *ти-формите* с гости актьори, певци, спортисти може да се свърже и с факта, че гостите и съответно темите, които се обсъждат с тях, са част от развлекателния живот на зрителите. Хората обикновено гледат кино, театър, концерт, спорт в свободното си време, с намерението да се развличат. Може би затова личностите, които предлагат тези развлечения, се приемат като по-близки до обикновения човек, до зрителя, а това повлиява и на говоренето с тях на *ти* в ефира – представят се познати на водещия и зрителя лица; не просто познати, а в известен смисъл близки, защото обикновено не усещаме като чужди хората, които ни помагат да се чувстваме добре.

По същия начин може да се интерпретира изборът на *ти-форми*, когато на гости на Росен Петров са непопулярни лица, както показват следващите примери:

Пример 10

В: *На тия избори **ти** що не се пусна Народа пита къде са кибанчетата-мибанчетата*

Г: *Искам да прочета ей тва писмо (.) мноо **та** моля*

Пример 11

В: *Представям ви спасителят от Бяла (.) г-н Атанас Генчев (.) **господин** Генчев добре **дошъл** Притеснен си **Ти** винаги ли си **бил** толкова слаб (.) или **отслабна** след тоя случай*

Г: *Не (.) след тоя случай отслабнах (.) и не мога да си възвърна*

В: ***Ти** какво преживя тогава (.) Аз съм чел **твои** интервюта по вестници*

Пример 11 показва смесване на официалното обръщение *господин* и неофициалното обръщение *ти*. Тук ясно е експлицирана конкуренцията между лексикални и морфологични средства за изразяване на учтивост, в резултат на която много често се предпочитат лексикалните – проблем, който е интересно да бъде проучен в бъдещи изследвания по въпроса.

Разгледаните примери от предаването на Росен Петров показват два модела на обръщение между събеседниците – 1) Вие – Вие и 2) ти – ти. Анализът ни показва, че когато гостът не е политическа фигура, социалната дистанция се заличава и общуването е на *ти*. Социалният фактор определя симетричната употреба на *Вие*-формите само когато на гости е личност от обществено-политическия живот. С гости от всички останали сфери водещият говори на *ти*, тъй като тук факторът познатост е доминиращ и употребата на *ти-форми* показва близост, солидарност, познатост и приятелство.

Предаването *Търси се*

„Търси се“ е седмично токшоу по bTV, в което гостите са популярни личности. Предаването се определя като токшоу⁴, което подсказва развлекателния му характер. Концепцията му, както я определят самите водещи, е да се представи личният живот на госта през неговия собствен поглед и този на негови близки и приятели.

Атрактивността е една от основните цели на предавания с подобен формат и в „Търси се“ тя се постига в сферата на емоционално-сантименталното като спомен и настояще за госта. Затова в предаването се набляга на предизвикване на емоционални реакции у гостите – от бурен спонтанен смях до сълзи от умиление. Затова езикът на во-

⁴ Жанрът е посочен според информация в <http://www.btv.bg/shows/tarsise/predavane/>.

дещите е силно емоционално натоварен, те пресъздават общуване в семейство, между близки хора или приятели, с цел да се постигне максимално предразполагане и разкриване на госта.

Неслучайно представяме жанра, концепцията и особеностите на формата на предаването още в началото. Целта е чрез тях да очертаем комуникативния контекст, защото смятаме, че той в голяма степен определя и контролира особеностите на речевото общуване в предаването. Самата идея на „Търси се“ – гостът да се представя чрез личния си живот, изисква неофициалност в разговора, спонтанност, ориентира към скъсяване на дистанцията и създаване на близост и емоционален контакт между водещи и гост.

Една от проявите на тази близост е говоренето на *ти*, което се вписва съвсем естествено в такъв тип предавания (напр. „На кафе“, „Апартаментът“, „Споделено с...“ и др.). Водещите в „Търси се“ използват *ти-формите* дори когато гостът е известен политик. Например към Надежда Нейнски една от водещите се обръща така:

*Може ли в това предаване да си говорим на **ти**, защото е малко по-лично?*

Тук водещата ясно разкрива концепцията за речевия етикет в предаването – говори се на *ти*, защото темите са от личния живот, а в него се допускат само близки хора. И с тях човек не говори на *Вие*.

След прослушване на голям брой предавания може да заключим, че за това предаване е характерен само един модел на обръщение и взаимодействие между водещ и гост – моделът ТИ – ТИ. Наблюденията ни показват, че само при разговор с политически лица разговорът започва на *Вие*, като още в началото, както предписва етикетът, се уговаря *ти-формата*. Това ясно личи от следната комуникативна ситуация:

Пример 12

Модел **ТИ – ТИ = водещ – гост (президентът)**

В: *Здравейте!* (.) *Много ни е приятно че **сте** с нас*

Г: *Благодаря за поканата*

В: *Заповядайте*

Г: *Можем ли да си говорим следващия един час на **ти** (.) защото нашето предаване е малко по-лично*

В: *Разбира се (.) категорично и само на **ти** (.) аз между другото много държа да съм на **ти** с моя екип*

Г: ***Ти** имаш ли свои лични опасения (.) страхове Следващата година януари месец стъпваш официално в длъжност*

Примерът е емблематичен за доминиращата роля на жанра, концепцията и формата на предаването при избора на *ти* или *Вие*-форма на комуникативно взаимодействие. Гостът е държавният глава, но предаването го представя не в обществено-социалната му роля, а в личен, интимен план. Неутрализираните са факторите социална дистанция, познатост, официалност.

Подобно договаряне за говоренето на *ти* с високопоставени гости е практика за водещите на предаването. Те често започват на *Вие*, но успешно се договарят да преминат на *ти*. Такива са случаите, когато гостуват политици (вж. пример 13):

Пример 13

В: *Приятно ни е вече да посрещнем в студиото на Търси се (.)*
Меглена Кунева

Г: *Здравейте (.) Благодарим Ви че приехте нашата покана*

В: *Здравейте (.) За мен е удоволствие*

Г: *Можеме ли да преминем на ти (.) така в един по-личен разговор?*

В: *Заповядайте (.) За мене е удоволствие*

Г: *Започваме с изненадите за теб в Търси се (.) и първата от тях е един български политик и адвокат (.) с който сте приятели повече от двайсет години*

Пример 13 илюстрира, че в развлекателно предаване като *Търси се* официалността и социалната дистанция нямат значение при гостуването на политическа фигура, както например е в предаването *Нека говорят с Росен Петров*. Разликата е в това, че в *Търси се* гостът политик не е поканен да коментира политически проблеми, както е например при *Росен Петров*, а представя личния си живот.

Установяването на *ти*-модел с политици показва, че говорещият и слушателят пренебрегват статусната асиметрия за сметка на изразяването на близост, солидарност, общи ценности и спомени, т.е. за сметка на концепцията на предаването.

Моделът ТИ – ТИ се наблюдава и когато събеседникът е представител на изкуството независимо от това, на колко години е, както личи от следната комуникативната ситуация:

Пример 14

Модел **ТИ – ТИ = водещ – гост (актьор)**

В: *Голяма любовчийка си казват*

Г: *Това не е точно така*

В: *А как е Имаш три брака*

Г: *Когато имам брак е брак*

В: *Си моногамна (.) така ли*

Гостът е Стоянка Мутафова и общуването е на *ти*, въпреки че тя респектира с възрастта си. Примерът потвърждава хипотезата ни, че в съвременните медии концепцията на предаването доминира и над фактора възраст наред с доминацията ѝ над фактора социален статус, за което вече стана дума.

Говоренето на *ти* се установява и при общуване с гости певци, спортисти.

Наблюденията ни показват, че в развлекателен тип предавания като „Търси се“, които са по-лични, говоренето на *ти* придава разговорност и спонтанност, скъсява социалната дистанция не само между водещия и госта, но и между водещия, госта и зрителите. Това обаче не създава впечатление за проява на неучтивост или неспазване на речев етикет. Напротив – такъв трябва да бъде речевият етикет на предаванията, които са *малко по-лични* – адекватен на комуникативния контекст. Защото езикът на споделяне е далеч от книжността и официалността.

Непоследователната употребата на *Вие*-формите в ефир потвърждава тенденцията към намаляване на официалността в медийната комуникация, заличаването на дистанцията между водещи и гости и стремежа (а и стратегия) в ефира да се пресъздава непринудена комуникативна ситуация, близка до естественото, спонтанно и ежедневно общуване; комуникация, която сближава, а не дистанцира. А когато се променя комуникативният контекст, се променя и езикът на общуване.

ЛИТЕРАТУРА

Андрейчин 1973: Андрейчин, Л. *Езикови тревоги*. София: Наука и изкуство, 1973.

Георгиева 1991: Георгиева, Е. За употребата на местоименията *ти* и *вие* като форми на обръщение в интерсубективното общуване. // *Български език*, № 5, 471 – 477.

Замбова 2000: Замбова, А. *Манипулативни езикови стратегии в печата*. София: ИК „СЕМА РИИ“, 2000.

Ницолова, Иванова 1995: Ницолова, Р., К. Иванова. *Ние, говорещите хора*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1995.

Пантелеева 1994: Пантелеева, Х. *Грамматика на вежливата реч*. София: Наука и изкуство, 1994.

Паскалев 2009: Паскалев, Н. *Изразяване на учтивост в съвременния български език*. София, 2009 (дисертация).

Стоянов 1999: Стоянов, К. *Обществените промени (1989 – 1996) и вестникарският език*. София: Международно социолингвистическо дружество, 1999.

Цанков 1994: Цанков, К. *Социолингвистика и речев етикет*. Велико Търново: Знак '94, 1994.

ИНТЕРНЕТ ИЗТОЧНИЦИ

<http://www.btv.bg/shows/tarsi-se/predavane/>